

„Wychowanie w Rodzinie” t. XIV (2/2016)

nadesłany: 30.09.2014 r. – przyjęty: 19.04.2016 r.

František ČAPKA*, Jaroslav VACULÍK**

Zakładanie rodziny w krajach czeskich w pierwszej połowie XIX wieku

Founding a Family in Czech Society in the First Half of the 19th Century

Streszczenie

W omawianym okresie w krajach czeskich rodzina składała się zwykle z 5–7 osób. Tworzyli ją ojciec, matka i dzieci. Założenie rodziny było uwarunkowane zgodą przedstawiciela władzy zwierzchniej (na wsi) i magistratu (w miastach). Również po zniesieniu pańszczyzny w monarchii habsburskiej (1781 r.) w parafiach katolickich wymagano od urzędów zwierzchnich tzw. potwierdzenia o niekaralności, natomiast u osób poniżej 24. roku życia (wiek umownej dorosłości) do zawarcia małżeństwa konieczna była także zgoda opiekunów prawnych (rodziców). Partnera wybierali rodzice, kierując się głównie posiadaniem przez niego majątkiem i zajmowaną pozycją społeczną. Ślub zawierały zwykle osoby pochodzące nie tylko z tej samej warstwy społecznej, ale też z tej samej miejscowości lub bliskiej okolicy. Prawo nie regulowało dolnej granicy wieku, koniecznej do zawarcia małżeństwa, jednak kawaler liczący mniej niż 20 lat należał do rzadkości, natomiast panien poniżej 20. roku życia było około 1/5.

Rodzina stanowiła małą grupę społeczną tworzoną jednostkami połączonymi więzami małżeństwa, pokrewieństwa lub adopcji. Była rozumiana jako instytucja najwyższej wartości. Jej nienaruszalność gwarantowało wiele przepisów oraz tradycja. W pierwszej po-

* e-mail: capka@ped.muni.cz

Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Masaryka, Poříčí 945/9, Brno 603 00, Czechy.

** e-mail: vaculik@ped.muni.cz

Wydział Pedagogiczny, Uniwersytet Masaryka, Poříčí 945/9, Brno 603 00, Czechy.

łowie XIX wieku kobiety wychodziły za mąż najczęściej w wieku 20–25 lat, a mężczyźni w wieku 25–30 lat. W miastach mężczyźni żenili się mając nawet około 50 lat lub więcej. W rodzinach mieszczańskich podnosił się także wiek narzeczonych, podobnie jako okres trwania narzeczeństwa. Dotyczyło to zwłaszcza urzędników; w ich przypadku założenie rodziny było uzależnione od osiągnięcia określonej pozycji. Ponadto, zgodnie z dekretem cesarskim z 1800 roku, każdy urzędnik państwowy lub miejski musiał posiadać zgodę swojego przełożonego, o ile jego pensja nie osiągnęła pewnego pułapu finansowego. W przypadku żandarmerii, żołnierzy, straży finansowej i nauczycieli pozwolenie na ślub było związane ze zdobyciem pewnej pozycji służbowej. Na Morawach, w porównaniu z Czechami, wcześniej zawierano związki małżeńskie.

Około 1/10 ludności w krajach czeskich była stanu wolnego. Biorąc pod uwagę kobiety chodziło o służące, córki mniej zamożnych rzemieślników, urzędników lub panny pochodzące zubożałych rodzin szlacheckich, które nie posiadały wystarczająco wysokiego posagu. W pierwszej połowie XIX wieku, przede wszystkim w miastach, zwiększała się liczba tzw. ślubów odroczonej. Mamy tu na myśli związki małżeńskie zawierane dopiero wówczas, kiedy para partnerów miała już kilka nieślubnych dzieci; było to szczególnie widoczne w obszarach przygranicznych zamieszkałych przez ludność niemiecką.

Słowa kluczowe: rodzina, ślub, małżeństwo, wesele, rodzice, pozycja społeczna, posag, matka, dzieci.

Abstract

In the period in question, the family in the Czech Lands was usually comprised of between five and seven members – father, mother and children. Founding a family was subject to the agreement of the lord of the manor (in the countryside) or the municipal authority (in the town). „Confirmation of probity” was requested from the seigniorial authorities in Catholic parishes even after the abolition of serfdom in the Habsburg monarchy (1781), while the approval of the couple’s legal representatives (parents) was also required in the case of the marriage of people younger than twenty-four (the age of maturity). Partners were chosen by parents according to their property and social standing. People to be married were generally not only from the same social class, but also from the same place or nearby in the surrounding area. No lower age limit for marriage was stipulated by the law, though grooms younger than twenty were the exception, while around a fifth of brides were younger than twenty.

The family represented a small social group comprised of individuals joined by marriage, consanguinity or adoption. It was seen as an institution to which the greatest regard was given. Its integrity was protected by a number of laws and traditions. In the first half of the nineteenth century, women usually got married between the ages of twenty and twenty-five, and men between the ages of twenty-five and thirty. The upper age limit, however, approached a figure of as much as fifty, or even exceeded it, for men living in towns. The age of brides was also higher in town families, among which couples being engaged for many years was also not unusual. This was particularly common among clerical workers, who had to attain a certain standing in order to be

able to found a family. What's more, according to the imperial decree of 1800, every state or municipal official needed the agreement of his superior if his pay had not reached a certain financial „ceiling”. A marriage licence was also conditional to the attainment of a certain service position for policemen, soldiers, financial guards and teachers. People entered into marriage earlier in Moravia than in Bohemia.

Around ten percent of the population of the Czech Lands remained unmarried. As far as women were concerned, these were maids and the daughters of less affluent tradesmen, clerical workers or poor aristocratic families that did not have a sufficiently large dowry. In the first half of the nineteenth century, there was an increasing number of „deferred weddings”, particularly in the towns, when a couple became married only when they already had a number of illegitimate children; this was particularly evident in the border areas inhabited by a German population.

Keywords: family, marriage, wedding, parents, social standing, dowry, mother, children.

Jeden z najwybitniejszych amerykańskich antropologów XX wieku, profesor na Uniwersytecie Columbia w Nowym Jorku Robert Francis Murphy, w swojej pracy *Cultural and social anthropology* pisze, że małżeństwo:

„[...] jest jedną z wielu sprytnie zastawionych przez społeczeństwo pułapek. Kobieta (czy w przypadku poligynii kobiety) na całe życie dobrowolnie oddaje się w poddaństwo swojemu mężowi (lub mężom). Dla niego będzie gotowa i sprzątać. Będzie zaspokajać seksualnie męża, kiedy tylko on będzie mieć na to ochotę, będzie rodzić i wychowywać jego dzieci. Jeśli chodzi o mężczyznę, to wymaga się od niego, aby swoje zachcianki seksualne ograniczył tylko do swojej żony (czy też żon) lub też, by ukrywał przed małżonką swoją zdradę, aby dzielił z nią życie i żywił jej dzieci... Obie strony doznają ogromnego ograniczenia swojej niezależności i samodzielności; ponadto od daty zawarcia małżeństwa powstaje wspólnota majątkowa. Przyjście na świat dzieci jeszcze bardziej zwiększa wspólne brzemie, które razem dźwigają. W tym procesie nie ma nic naturalnego i cała instytucja małżeństwa jest sprzeczna ze zdrowym rozsądkiem. Jednak dla całej ludzkości małżeństwo stało się na tyle ważną i oczywistą częścią życia, że w odniesieniu do tej instytucji ludzie z rzadka wyrażali swoje wątpliwości”¹.

Przyjrzyjmy się bliżej, w jaki sposób powyższa charakterystyka znajdowała odzwierciedlenie w życiu czeskiej rodziny w pierwszej połowie XIX wieku. Właśnie na przełomie XVIII i XIX wieku formował się nowy ideał „buierskiej rodziny” jako rdzenia społeczeństwa obywatelskiego i małżeństwa, przy czym rodzina znalazła się w centrum uwagi prawników oraz ustawodawców. Ulegał

¹ R.F. Murphy, *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Vydavatel SLON, Praha 1999, s. 71.

również zmianie stosunek wobec niektórych zjawisk naruszających dotychczasowy porządek obowiązujący w rodzinie, na który stopniowo zaczęto spoglądać z pogardą i niechęcią. Podstawą nowego prawa rodzinnego stało się prawo małżeńskie (*Ehepatent*) z 16 stycznia 1783 r., które weszło do kodeksu cywilnego wydane przez Józefa II w tym samym roku. Zgodnie z tym prawem mąż pozostawał głową rodziny, decydował o miejscu pobytu rodziny, ale już nie miał prawa do karania żony; małżeństwo jest tu rozumiane jako „umowa obywatelska”².

Założenie rodziny w tych latach było uzależnione od zgody władzy zwierzchniej (na wsi) lub magistratu (w miastach), ewentualnie innych urzędów. Prawne formy zawierania małżeństwa przez katolików wprowadził już Sobór Trydencki, przyjmujący w roku 1563 zbiór tekstów, z których najważniejszy był *De reformatione matrimonii*. Zgodnie z ustaleniami małżeństwo było swego rodzaju związkiem mężczyzny i kobiety, świętością. Miało mieć charakter monogamiczny, nierozzerwalny, natomiast organem kompetentnym w sprawach małżeństwa miał być jedynie Kościół. Wprowadzony w monarchii habsburskiej (czyli również w krajach czeskich) tzw. patent tolerancyjny (z 1 listopada 1781 r.) odebrał wprawdzie władzom zwierzchnim prawo decydowania w tych sprawach, ale w praktyce na plebaniach nadal wymagano tzw. potwierdzenia o niekaralności, które wydawały urzędy zwierzchnie. Dopiero po zniesieniu poddaństwa w 1848 roku, zniesiono konieczność posiadania wspomnianego zezwolenia na ślub. W latach 1849–1855 znajdowało się ono w kompetencjach samorządu gminnego, a w latach 1856–1868 urzędu powiatowego; od 1869 roku do zawarcia ślubu nie wymagano żadnego zaświadczenia. Jednocześnie patent tolerancyjny z 1781 roku zrównywał w prawach katolików i ewangelików oraz dopuszczał, potępiane do tego czasu, śluby katolików z ewangelikami. Rok później zniesiono nawet konieczność zaręczyn, które uznawało prawo katolickie. W przypadku osób poniżej 24. roku życia do zawarcia ślubu konieczna była także zgoda opiekunów prawnych. Zgodnie z Powszechną Księgą Ustaw Cywilnych z 1811 roku (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*) wiek 24 lat był granicą umownej dorosłości³.

Powszechna Księga Ustaw Cywilnych z 1811 roku rozumiała małżeństwo jako umowę między małżonkami, opierającą się na wolności zawierania ślubu, tj. że małżeństwo mogła zawrzeć każda osoba, w odniesieniu do której nie istniały jakieś przeszkody prawne. Szczególnym utrudnieniem zawarcia małżeństwa był na przykład fakt, że mężczyznom, którzy jeszcze nie otrzymali powołania do wojska, zwykle nie dawano zgody na ślub. Jednocześnie Księga prezentowała małżeństwo jako związek dwóch nierównoprawnych podmiotów, gdzie

² R. Veselá, K. Schelle, M. Hrušáková, J. Padrnos, D. Štefancová, *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*, Eurolex bohemia, Praha 2003, s. 69.

³ K. Schelle, E. Vlček, M. Kadlecová, R. Veselá, *Dějiny českého soukromého práva*, Vydavatel Aleš Čeněk, Plzeň 2007, s. 102.

kobieta miała pozycję podrzędną. Głową rodziny miał być mąż, natomiast kobieta podlegała jego władzy i musiała pomagać mu w gospodarstwie, w utrzymaniu domu oraz, ogólnie rzecz biorąc, wypełniać jego polecenia. Zanik instytucji małżeństwa, zgodnie z Powszechną Księgą Ustaw Cywilnych z 1811 roku, mógł nastąpić w wyniku uznania małżeństwa za nieważne, w wyniku rozwodu, z powodu śmierci jednego z małżonków lub uznania współmałżonka za osobę zmarłą. Jednak katolicy aż do 1919 roku nie mieli prawa do rozwodów. Przy czym wystarczyło, że przynajmniej jeden z małżonków był katolikiem. Prawo zezwalało jedynie na rozwód „od stołu i łoża”, co w praktyce oznaczało, że małżonkowie wprawdzie ze sobą nie żyli, ale z punktu widzenia prawa nadal byli małżeństwem. O rozwód mogli się więc ubiegać jedynie niekatolicy, a powodem mogło być cudzołóstwo czy też fakt, że osoba była skazana na pięć i więcej lat do więzienia lub nikczemnie opuściła współmałżonka bądź też nastawała na jego życie, źle postępowała; powodem mogła też być niemożliwość do przecięcia niechęć. W przypadku Żydów powodem do rozwiązania małżeństwa była wola męża, cudzołóstwo lub wzajemne porozumienie. Jeśli żydowski małżonkowie zamierzali się rozwieść, to mieli obowiązek poinformować o tym rabina (tak samo jak katolicy duchownego). Konwersja jednego z żydowskich małżonków na wiarę katolicką nie oznaczała bynajmniej, że małżeństwo uległo rozwiązaniu⁴.

Prawa rodzicielskie regulowała Powszechna Księga Ustaw Cywilnych, wprowadzając zasadę uprzywilejowanej pozycji mężczyzny w rodzinie: mężczyzna dawał dziecku nazwisko, musiał wyrazić zgodę na ewentualne zobowiązania względem dziecka, decydował o wychowaniu dzieci, zarządzał ich majątkiem, miał prawo do wyboru zawodu dzieci, był ich opiekunem prawnym. W przypadku rozwodu czy separacji, dzieci pozostawały przy ojcu. Wyjątek stanowili chłopcy w wieku do 4 lat i dziewczęta do lat 7, którzy zostawali z matką.

W omawianym okresie rodzina składała się zwykle z 5–7 osób. Tworzyli ją ojciec, matka i dzieci. Rodziny rodziców, a następnie rodziny dzieci mieszkaly osobno. Taki model rodziny obowiązywał w krajach czeskich zarówno na obszarach wiejskich, jak i w środowiskach miejskich. Jedynie w niektórych regionach peryferyjnych, zwłaszcza górskich (np. w północno-wschodniej części Moraw – na Morawskiej Wołoszczyźnie) spotykamy się z rodzinami wiejskimi, które tworzyło więcej par małżeńskich: zarówno rodziny rodziców, jak też rodziny rodzeństwa; jedna z tych par pełniła rolę gospodarza i gospodyni, natomiast pozostałe osoby pracowały jako komornicy czy służba.

Rodzina nadal była traktowana jako instytucja najwyższej wartości. Jej nienaruszalność gwarantowało wiele przepisów oraz tradycja. Na przykład społeczeństwo zdecydowanie potępiało cudzołóstwo, zwłaszcza jeśli dopuściła się go

⁴ K. Malý, *České právo v minulosti*, Vydavatel Orac, Praha 1995, s. 165.

kobieta, gdyż jej postępowanie mogło stanowić zagrożenie dla prawowitych dzieci, które miały przyjść na świat. Na wsi cudzołóstwo było nawet traktowane jako gorszy czyn niż zabójstwo. Osoby przyłapane na cudzołóstwie były czasem karane publicznie: na przykład polewano je smołą, tarzano w pierzach, a potem przeganiano po wsi.

W pierwszej połowie XIX wieku kobiety wychodziły za mąż najczęściej w wieku 20–25 lat, mężczyźni w wieku 25–30 lat. W miastach zwłaszcza mężczyźni swój pierwszy związek małżeński zawierali mając dopiero około lat 30, a często nawet później. W rodzinach mieszczańskich podnosił się także wiek narzeczonych, którym w chwili zamążpójścia niewiele brakowało do lat 30; w tym środowisku zwiększał się też okres narzeczeństwa. Dotyczyło to zwłaszcza urzędników; w ich przypadku założenie i utrzymanie rodziny było uzależnione od osiągnięcia określonej pozycji zawodowej. Ponadto, zgodnie z dekretem cesarskim z 1800 roku, każdy urzędnik, chcąc zawrzeć związek małżeński, musiał posiadać zgodę swojego przełożonego, o ile jego pensja nie osiągnęła określonego pułapu finansowego. Podobnie było również w przypadku żandarmerii, żołnierzy, straży finansowej i nauczycieli. Na Morawach, w porównaniu z Czechami, wcześniej zawierano związki małżeńskie. Prawo nie regulowało dolnej granicy wieku koniecznej do zawarcia małżeństwa, jednak kawaler liczący mniej niż 20 lat należał do rzadkości, natomiast panien poniżej 20. roku życia było około 1/5.

Już same przygotowania do zawarcia małżeństwa, a zatem do założenia rodziny, miały swój ustalony rytuał. Partnera wybierali z reguły rodzice, kierując się posiadanym przez niego majątkiem, pozycją społeczną i perspektywami na przyszłość; przeważały zatem czynniki ekonomiczne, społeczne, religijne, a później również polityczne. Narzeczeni pochodzili zwykle z tej samej, ewentualnie z sąsiedniej parafii, aczkolwiek zdarzały się wyjątki od tej reguły. Mieszkańców miast charakteryzowała większa mobilność. W sprawie wyboru partnera stopniowo coraz bardziej dochodziło do głosu stanowisko przyszłych małżonków.

Po osiągnięciu konsensusu w sprawie wyboru partnera, miały miejsce zaręczyny. Także one przebiegały zgodnie z określonym porządkiem; najważniejszym elementem ceremonii zaręczyn była werbalna obietnica narzeczonych brzmiąca: „Przyrzekam pojąć Cię za żonę/męża”. Następnie uzgadniano szczegóły umowy małżeńskiej, dotyczące wysokości posagu narzeczonej, wielkości jej wyprawy itp. Zakończenie uroczystości zaręczyn stanowiła kolacja, podczas której narzeczony wręczał narzeczonej wiązankę białych kwiatów i pierścionek zaręczynowy. Ojciec wkładał rękę córki w prawą dłoń narzeczonego, dopiero potem narzeczeni mogli się pocałować. Okres narzeczeństwa trwał od trzech tygodni aż do kilku miesięcy, najczęściej dwa miesiące. O zamiarze zawarcia małżeństwa informował ksiądz z ambony przez trzy kolejne niedziele; w ciągu XIX wieku zaczęto stopniowo odchodzić od trzech zapowiedzi, w wyniku czego

zostały tylko jedno. Publiczne oświadczenie woli zawarcia małżeństwa zachowało się jeszcze w ustawie nr 320 z 22 maja 1919 r. oraz w nowej Republice Czechosłowackiej; w przypadku ślubu cywilnego, wspomniane oświadczenie było składane w dokumentach urzędowych odpowiednich organów politycznych i gminy, w której narzeczeni mieli stałe miejsce zamieszkania. W okresie narzeczeństwa odbywały się przygotowania przedślubne, szyto ubrania na ślub, ustalano listę gości weselnych i menu przyjęcia weselnego. W dniu poprzedzającym planowany ślub podpisywano również umowę przedmałżeńską. Umowa przedmałżeńska miała ustaloną postać, podczas jej podpisywania był obecny narzeczony, rodzice narzeczonej i notariusz (ewentualnie tzw. swat).

Sama ceremonia ślubu nie była pozbawiona elementów widowiskowych; dotyczyło to zarówno ślubu kościelnego, jak i cywilnego. Przed udaniem się do kościoła (lub na urząd gminy) młoda para otrzymywała od rodziców błogosławieństwo. Ważną częścią uroczystości kościelnych była msza święta, przed którą narzeczeni musieli się wyświadczyć.

Po ślubie zmieniał się status społeczny kobiety i mężczyzny. Mąż był odpowiedzialny za swoją żonę, miał ją utrzymywać, ubierać i zapewnić jej dach nad głową. Do obowiązków żony należało stwarzanie odpowiedniego klimatu sprzyjającego wypoczynkowi mężczyzny. Ponadto, w środowisku szlacheckim i mieszczańskim oczekiwano, że kobieta będzie odpowiednio reprezentować swojego męża. Kobiety zamężne musiały nosić czepki lub kapelusze.

Jednak mniej więcej jedna dziesiąta ludności była stanu wolnego. W przypadku kobiet chodziło o służące, córki mniej zamożnych rzemieślników, urzędników lub panny pochodzące z zubożałej szlachty itp., które nie posiadały wystarczająco wysokiego posagu. Stanu wolnego były również kobiety z wyższych sfer społecznych, które mieszkały oddzielnie i prowadziły samodzielną działalność gospodarczą lub kobiety wykonujące określone zawody, dotyczyło to na przykład nauczycielek, które nie mogły wychodzić za mąż. Jeśli chodzi o śluby żydowskie, to aż do rewolucji 1848 roku obowiązywał tzw. *numerus clausus*, czyli zasada, zgodnie z którą mógł się ożenić jedynie pierworodny żydowski syn; tym sposobem ograniczano liczbę rodzin żydowskich.

W ciągu pierwszej połowy XIX wieku, przede wszystkim w miastach przemysłowych, zwiększała się liczba związków partnerskich. Para zawierała małżeństwo w chwili, kiedy miała nawet kilkoro pozamałżeńskich dzieci. Było to szczególnie widoczne na obszarach przygranicznych zamieszkałych przez ludność niemiecką, gdzie liczba takich dzieci sięgała aż 30%. Liczba dzieci urodzonych przez niezamężne matki wynosiła około 5%⁵.

Postępujące od lat dwudziestych XIX wieku uprzemysłowienie przynosiło ustabilizowanie się podstawowego paradygmatu rodziny, z którego strukturą mamy do czynienia także współcześnie: tzn. czynny zawodowo mąż, który za-

⁵ J. Grulich, „*Slavnostní okamžiky*” – svatební a křestní obřad v období raného novověku, „*Historická Demografie*” 2000, nr 24, s. 49–82.

bezpiecza potrzeby finansowe i, co się z tym wiąże, byt materialny rodziny i zajmująca się domem żona, od której wymaga się wykonywania prac domowych (sprzątanie, gotowanie, wychowywanie dzieci, opieka nad starszymi i upośledzonymi członkami rodziny itp.). Członkowie rodziny kierowali się ustalonymi wzorami postępowania i zachowania, każdy z nich pełnił określoną rolę.

Rodziny miały w tym okresie zwykle średnio 3–5 dzieci, jednak wyjątkowo w niektórych rodzinach było nawet 20 dzieci. Stopniowo obniżała się śmiertelność wśród dzieci, choć nadal stanowiła ona jednak wysoki procent – aż 80% urodzonych dzieci dożywało tylko do 1. roku życia. Szczególnie wysoka (w porównaniu z krajami zachodnioeuropejskimi) była śmiertelność wśród niemowląt, która w dużych aglomeracjach przemysłowych wynosiła około 35–40%, czasem (na przykład w Pradze i w niektórych obszarach na północy Czech) osiągała ekstremalną wysokość 60%. Tylko ok. połowa dzieci dożywała wieku 5 lat. Wraz z obniżaniem się śmiertelności wśród dzieci stopniowo wzmacniały się więzi uczuciowe oraz materialne pomiędzy rodzicami i dziećmi.

Zauważalne są również stopniowe zmiany pozycji prawnej dzieci pozamałżeńskich. Dopiero kodeks cywilny z 1783 roku złagodził w monarchii habsburskiej dotychczasowe znaczne ograniczenie pozycji prawnej wspomnianych dzieci. Jednakże kodeks cywilny z 1811 roku nadal nie przyznawał im takich samych praw jak dzieciom urodzonym w małżeństwie; paragrafy dotyczące dzieci pozamałżeńskich były w ciągu XIX wieku sukcesywnie modyfikowane przez nowele. Dzieci pochodzące ze związku pozamałżeńskiego nie mogły nosić nazwiska ojca i nosiły nazwisko matki. Ojciec miał obowiązek pokryć wydatki i koszty, które poniosła kobieta w związku z porodem oraz płacić alimenty. O ile nie potrafił wypełnić tych zobowiązań, wówczas wspomniana powinność przechodziła na spadkobierców ojca.

Zatrzymajmy się jeszcze przy zagadnieniu dotyczącym niektórych funkcji rodziny w omawianym okresie. Jeśli chodzi o rolę reprodukcyjną, to wciąż jeszcze przeważało głęboko zakorzenione przekonanie, że podstawową funkcją rodziny jest utrzymanie ciągłości biologicznej gatunku ludzkiego. Dzieci miały przejąć zgromadzony przez wcześniejsze generacje majątek. Dla niezamożnej rodziny dzieci były bogactwem, siłą roboczą, a w przyszłości miały się opiekować starzejącymi się i niedomagającymi rodzicami. Rodzina bezdzietna była uważana za anomalie, zaś bezpłodność traktowano jako nieszczęście, karę Bożą lub przekleństwo. Brak potomstwa był powodem wypędzenia żony, a wśród warstw zamożnych powodem rozwodu. Próbowano przywrócić płodność modlitwami, zamawianiem, ziołami, a później także racjonalnie uzasadnionym leczeniem. Przy czym, właśnie w pierwszej połowie XIX wieku w krajach czeskich zaczął się stopniowo uwidaczniać ogromny przyrost naturalny. Na początku XIX wieku liczba ludności w krajach czeskich wynosiła 4,9 mln osób (w Czechach ok. 3,2 mln, na Morawach i na Śląsku 1,7 mln), w połowie XIX

wieku liczba ta przekroczyła nawet 6,5 mln, przy czym ok. 45% stanowiły osoby poniżej 20. roku życia. Średni wiek w tych latach wahał się między 25 a 28 lat (na tę liczbę miała stałe wpływy śmiertelność wśród niemowląt i wśród dzieci młodszych). Człowiek liczący ok. 50 lat był uważany za człowieka starego⁶.

Aczkolwiek może się nam to wydawać niewiarygodne, to miłość w dzisiejszym rozumieniu tego słowa nie była najważniejsza podczas zawierania ślubu i zakładania rodziny. Również stosunki między rodzicami i dziećmi były mniej emocjonalne: rodzice zachowywali się autorytatywnie, a dzieci odnosiły się do nich z pełnym szacunkiem. W pierwszej połowie XIX wieku pozycja dzieci w rodzinie była pochodną surowego wychowania, w trakcie którego obowiązywało przykazanie: Czcij ojca swego i matkę swoją. Stosunek do ojca w rodzinie wypływał ze ściśle patriarchalnego modelu rodziny, przy czym szacunek dla niego wynikał raczej z obowiązku niż z prawdziwych uczuć. Sytuacja zaczęła stopniowo ulegać poprawie w pierwszej połowie XIX wieku.

W stosunkach między kobietą i mężczyzną przez stulecia przeważał raczej aspekt współpracy i przynależności niż uczucie miłości. Jeszcze w pierwszej połowie XIX wieku, o czym wspomniano powyżej, młodzi ludzie nie mogli decydować o wyborze partnera życiowego, z którym założą rodzinę, pozostając w tej kwestii całkowicie zależni od woli rodziców. Z kolei rodzice kierowali się, w większym lub mniejszym stopniu, racjonalnym wyrachowaniem ekonomicznym. Jeśli chodzi o sytuację po zawarciu małżeństwa, to wiele zależało od pozycji społecznej. Z pewnością nie można powiedzieć, że kobiecie–żonie pochodzącej z warstw wyższych i średnich okazywano większy szacunek i była ona bardziej kochana. Niemniej prawdą jest, że kobiety w rodzinach chłopskich i wiejskich traktowano o wiele gorzej. Właśnie na wsi powstały powiedzenia stanowiące odzwierciedlenie ekonomicznych aspektów małżeństwa: Śmierć żony i życie konia czynią z mężczyzny bogacza. W życiu mężczyzny są dwie piękne chwile: kiedy się żeni i kiedy składa do grobu swoją żonę. Oprócz posagu i ciężkiej pracy fizycznej żona miała obowiązek zaspokajać potrzeby seksualne męża. Nikt jej nie pytał o zdanie, nikt się nie zastanawiał nad tym, jakie są jej pragnienia. Rodziła dzieci, często umierała podczas porodu lub z wyczerpania. Po niej przechodziła nowa żona z nowym wianem i powtarzał się cykl życia rodzinnego⁷.

Od połowy XIX wieku, wraz z uformowaniem się nowoczesnego społeczeństwa, kształtowały się warunki sprzyjające zaspokajaniu potrzeb emocjonalnych rodziny. Dochodziło do stopniowej zmiany pozycji kobiety w rodzinie i jej roli jako „wzorowej żony, kochającej matki i przedstawicielki ogniska rodzinnego”. Przechodzono od „społecznej konieczności” do „natury kobiecej”. Związanie kobiety z „ogniskiem domowym” niosło ze sobą większe zaangażo-

⁶ F. Čapka, *Obrazy ze života společnosti v českých dějinách*, Masarykova Univerzita, Brno 2010, s. 77–81.

⁷ M. Lenderová, M. Macková, Z. Bezecký, T. Jiránek, *Dějiny každodennosti „dlouhého” 19. století, II. díl: Život všední i sváteční*, Univerzita Pardubice, Pardubice 2005, s. 51–68.

wanie emocjonalne w stosunku kobiety–matki wobec dzieci, wyraźniejszy udział miłości małżeńskiej i pierwsze kroki ku jednoczeniu się, a tym samym także ku emancypacji kobiet. W pierwszej połowie XIX wieku w czeskim środowisku zyskiwały na znaczeniu emocjonalne funkcje rodziny, przy jednoczesnym osłabianiu funkcji opiekuńczych i częściowo też ekonomicznych oraz społecznych.

Bibliografia

- Čapka F., *Obrazy ze života společnosti v českých dějinách*, Masarykova Univerzita, Brno 2010.
- Grulich J., „*Slavnostní okamžiky*” – *svatební a křestní obřad v období raného novověku*, „*Historická Demografie*” 2000, nr 24.
- Lenderová M., Macková M., Bezecký Z., Jiránek T., *Dějiny každodennosti „dlouhého” 19. století, II. díl: Život všední i sváteční*, Univerzita Pardubice, Pardubice 2005.
- Malý K., *České právo v minulosti*, Vydavatel Orac, Praha 1995.
- Murphy R.F., *Úvod do kulturní a sociální antropologie*, Vydavatel SLON, Praha 1999.
- Schelle K., Vlček E., Kadlecová M., Veselá R. *Dějiny českého soukromého práva*, Vydavatel AlešČeněk, Plzeň 2007.
- Veselá R., Schelle K., Hrušáková M., Padrnos J., Štefancová D., *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*, Eurolex bohemia, Praha 2003.